

УДК 321.64

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v056.2025.35>**М. А. Бучин**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9087-5123>*доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

СУТЬ ТА ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ РАШИЗМУ

Постановка проблеми. Політична система сучасної Російської Федерації має недемократичний характер, що яскраво засвідчують як різноманітні міжнародні індекси, так і практика функціонування російського політичного режиму. Проте після повномасштабного вторгнення російської армії на територію України 24 лютого 2022 р. та брутальних методів ведення російськими солдатами війни проти мирного українського населення актуалізувалося питання про те, що на території Російської Федерації сформувався антигуманний та вкрай недемократичний політичний режим, який потребує окремого концептуального вивчення. Відтак дедалі частіше для характеристики політичної ідеології та політичного режиму сучасної Росії почали використовувати такий термін, як «рашизм».

Тематика дослідження є вкрай актуальною для України, адже від рівня наукового висвітлення особливостей рашизму та оприлюднення цих результатів перед міжнародною спільнотою значною мірою залежатиме позиція міжнародних партнерів України та рівень міжнародної підтримки України у боротьбі з російською агресією.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Хоча проблема рашизму є доволі новою, вона вже стала об'єктом вивчення для низки вітчизняних та зарубіжних науковців, експертів і аналітиків. Зокрема, серед українських дослідників рашизму варто виокремити Ю. Білик, В. В'ятровича, Б. Дем'яненка, В. Дем'яненко, Ю. Демянчука, Л. Кислюк, І. Коваль, О. Кривдика, В. Мараєва, С. Морфінова, А. Романюка, Р. Стеблівського, Є. Хана, Л. Якубову та ін. Серед зарубіжних дослідників рашизму варто насамперед згадати про А. Мотиля та Т. Снайдера.

Попри значну увагу дослідників до проблематики рашизму, у сучасній вітчизняній та зарубіжній політичній науці поки що відсутнє єдине розуміння феномену рашизму. Більше того, частина дослідників висловлює сумніви щодо того, наскільки доцільно використовувати термін «рашизм» для позначення політичного режиму сучасної Російської Федерації. Відтак

проблематика рашизму потребує більш ґрунтовного аналізу в рамках політичної науки.

Мета публікації – проаналізувати суть та основні підходи до розуміння рашизму, розкрити його основні риси та охарактеризувати різноманітність термінів, які використовуються для характеристики політичної ідеології та політичного режиму сучасної Росії.

Виклад основного матеріалу. Ведучи мову про етимологію та суть поняття «рашизм», варто насамперед розглянути історію походження і змістове навантаження рашизму та інших термінів, які використовувалися для позначення політичної ідеології та політичного режиму, які функціонують в сучасній Російській Федерації. У цьому контексті дослідники наголошують, що історію походження терміну «рашизм» слід вести ще з 90-х рр. XX століття, коли президент Чечні Д. Дудаєв для позначення політичної ідеології та політичної практики тодішньої Росії використовував термін «русизм». Чеченський лідер вважав, що «русизм» є особливою формою людиноненависницької ідеології, яка має в основі великодержавний шовінізм, повну бездуховність та аморальність [14, с. 84].

Наприкінці 1990-х рр. зарубіжний науковець Д. Грегор стверджував про схожість італійського фашизму та політичного режиму, який був наявний у тогочасній Росії. Останній він називав «новим націоналізмом», звертаючи увагу на вільну інтерпретацію історії та просування тези про історичну відповідальність Росії у протистоянні з «аморальним та матеріалістичним» Заходом як невід'ємні риси цієї ідеології та режиму [14, с. 84].

Вітчизняні дослідники Б. Дем'яненко та В. Дем'яненко для характеристики політичної системи сучасної Росії використовували термін «путінізм». На думку науковців, цей термін можна вживати як мінімум у 3 значеннях: як політичну систему Російської Федерації на початку XXI століття; як економічний лад сучасної Росії; як певний тип політики, в основі якої фактор сили як інструмент досягнення поставлених цілей [3, с. 243].

Путінізм, стверджують науковці, слід розглядати крізь призму 3 площин: політико-ідеоло-

гічної, соціально-економічної та зовнішньополітичної, кожна з яких характеризується низкою ознак. У політико-ідеологічній площині для путінізму притаманні такі ознаки: наявність сильної президентської вертикалі; поєднання елементів модернізації з реваншизмом (поверненням минулої величі); домінування виконавчої влади на іншим гілками; контроль суспільства з боку влади з допомогою маніпуляцій; вільне інтерпретування Конституції та законодавства; наявність системи «ручного управління» з допомогою силових структур; імітація демократичного розвитку та ін. [3, с. 243–245].

Крізь призму соціально-економічної площини, на думку Б. Дем'яненка та В. Дем'яненка, для путінізму притаманні такі риси: злиття влади та бізнесу; контроль державної власності з допомогою силових структур; злиття криміналу та влади; тотальна корупція, контрольована спецслужбами; непрозорість податкової та фінансової політики; повна залежність бізнесу від влади; значна майнова диференціація суспільства; відсутність соціальної держави; зневага до особи; слабкість громадянського суспільства; слабкість та мала чисельність середнього класу; корумпованість медицини та освіти; низький рівень соціального забезпечення та ін. [3, с. 246–249].

У зовнішньополітичній площині для путінізму характерні такі основні ознаки: агресивна та експансіоністська зовнішня політика; ідеологічне та політичне протистояння із демократичним Заходом; ненависть до демократичних країн та загальна нетерпимість до інших країн і народів; ностальгія за радянським минулим; імперіалізм; трактування пострадянського простору як сфери російського впливу та ін. [3, с. 249–251].

Схожої думки щодо використання термінології для аналізу та характеристики політичної системи сучасної Російської Федерації дотримуються і вітчизняні науковці І. Коваль та Л. Кисляк. На їхню думку, рашизм є результатом генези путінізму [6].

Вважається, що одним із перших, хто в українському публічному просторі вжив термін «рашизм» (а не якийсь інший синонім), був український експерт та військовослужбовець О. Кривдик. Він ще у 2010 р. опублікував на сайті Української правди статтю під назвою «Рашизм». На думку О. Кривдика, близькість між рашизмом та нацизмом очевидна. Два режими базувалися на неподоланій імперській спадщині, змогли зміцнитися та кинути виклик всій світовій спільноті [7].

Більш активно термін «рашизм» почав використовуватися у публічному просторі після 2014 р., коли Російська Федерація анексувала Крим та розпочала війну на Донбасі. Що цілком

зрозуміло, зважаючи на об'єктивні реалії російського експансіонізму та диктатури, які вимагали наукового обґрунтування.

До прикладу, у 2014 р. вітчизняний дослідник Ю. Дем'янчук написав наукову статтю під назвою «Український погляд на «рашизм» в історичному ракурсі», в якій він доводить, що між німецьким нацизмом та російським рашизмом єдиною відмінністю є назва. У всьому іншому ці режими є тотожними: у двох випадках присутня ревізія історії; два режими були створені лідерами-диктаторами; два режими возвеличували свій народ над іншим; два режими несуть загрозу для Європи; лідери двох режимів втягнули свої народи у війни [4, с. 123].

У 2015 р. вийшла стаття українського науковця І. Гаріна під назвою «Чому рашизм є страшнішим за фашизм», в якій автор наголошував на тому, що в Росії відбувається процес фашизації країни, і він лише посилюватиметься в майбутньому. На думку вченого, у майбутньому в Російській Федерації спостерігатиметься подальше обмеження прав і свобод громадян; зміцнення армії та посилення безпеки; зростання реакційної ролі церкви; посилення покарання за інакомислення тощо [2].

У 2016 р. американський дослідник О. Мотиль опублікував статтю під назвою «Путінська Росія як фашистська політична система». На його думку, для Росії, як і для інших фашистських режимів, притаманні дуже багато спільних ознаки. Однак Захід не поспішає ставити знак рівності між фашизмом та Росією. Це, на його думку, з одного боку є результатом боязні ескалації конфлікту, а, з іншого боку, означало б трактування Росії як зла, з яким треба боротися, а не пробувати домовлятися. Відтак, робить висновок науковець, цивілізованому світу вигідніше закривати очі на очевидну схожість між Росією та фашистськими політичними режимами [16].

Більше того, О. Мотиль наголошує також на схожості російського політичного режиму із режимом нацистської Німеччини, а також веде мову про спільні історичні передумови формування нацизму в Німеччині та політичного режиму в Російській Федерації:

- втрата і Німеччиною, і Росією імперії, що стало трагедією для двох країн;
- суттєве падіння економіки, добробуту та рівня життя громадян і в постімперській Німеччині, і в постімперській Росії;
- перекладання вини за негативні наслідки на демократичний Захід та демократів, які прийшли до влади в обох країнах;
- поява сильних та привабливих для народу політичних лідерів, які пообіцяли відновити минулу велич держав (А. Гітлер та В. Путін) [16].

Значного імпульсу для поширення та концептуалізації термін «рашизм» набув після повномасштабного вторгнення Росії на територію України у 2022 р. Як справедливо відзначає у цьому контексті вітчизняний дослідник А. Романюк, після повномасштабного вторгнення рашизм набув ще одного значення – термін почав також вживатися для характеристики злочинів російської армії на території України [12, с. 136].

Одним з тих, хто почав у 2022 р. активно вживати термін «рашизм» для позначення політичної ідеології та політичного режиму Росії, був тодішній секретар РНБО України О. Данилов, який наполягав на використанні саме такого терміну. На думку українського посадовця, російський рашизм майже тотожний фашизму, проте суттєво перевершив його на практиці завдяки наявності сучасних потужних засобів ураження, яких не було у фашистів. І російська влада активно використовує ці потужні засоби ураження, тероризуючи Україну та інші пригноблені народи [14, с. 84].

Схожої думки дотримується і Президент України В. Зеленський, який ще у 2022 р. наголошував на тому, що російський режим чинить ті самі безчинства, які робили фашисти у XX столітті. На думку В. Зеленського, термін «рашизм» увійде у історію та підручники, і в майбутньому всі знатимуть, де виникло це явище, хто його втілював на практиці та від кого рашизм зазнав поразки [5].

Важливою у контексті концептуалізації поняття «рашизм» стала публікація у 2022 р. статті відомого американського історика Т. Снайдера, який відзначив, що українське суспільство одне з перших почало помічати схильність російського політичного режиму до фашистських практик. Водночас, попри схожість російського режиму з фашизмом, Т. Снайдер вважає, що цей феномен потребує окремої концептуалізації, а термін «рашизм», на його думку, у майбутньому стане важливим елементом світової науки [17].

При цьому американський дослідник наводить контраргумент щодо позиції багатьох західних науковців, які вважають неможливим формування фашистського чи нацистського режиму в державі, яка колись (під час Другої світової війни) сама перемогла нацизм і фашизм. На думку Т. Снайдера, ніякого парадоксу та неможливості тут немає, адже до певного часу (до 1941 р.) між нацистською Німеччиною та Радянським Союзом існували доволі теплі та дружні відносини [17].

Відтак американський дослідник наголошує на абсурдності ситуації, коли російські фашисти називають фашистами інші народи, хоч самі

є такими за своєю суттю та діями. Відтак Т. Снайдер вважає, що російський фашизм слід було назвати «шизофашизмом» – фашизмом, доведеним до своєї абсурдної крайності у вигляді культу безумства. Однак американський дослідник погоджується, що українці придумали більш елегантний термін – «рашизм», яким варто називати російську державну ідеологію та політичну практику на сучасному етапі [17].

Схожу думку щодо трактування рашизму висловлює і українська дослідниця Л. Якубова. Вона вважає, що рашизм слід вважати окремою формою тоталітаризму, оскільки він мутував на російському етнополітичному ґрунті. Відтак рашизм має низку специфічних ознак, які обумовлені гібридністю російського політичного режиму та обставинами постмодерну [15].

На думку дослідниці, рашизм – це нова (третя) форма російського тоталітаризму (першими, на її думку, були білогвардійський тоталітаризм та червоний комуністично-більшовицький тоталітаризм). Відтак, на думку Л. Якубової, рашизм – це не лише політична ідеологія, але й політична практика. Вона є формою існування злоякісно хворого суспільства і держави. А основною формою її існування є війна та експансія, що базуються на ідеї знищення західної ліберально-демократичної цивілізації [10].

Американська дослідниця Е. Епелблаум теж погоджується з тим, що характеристика сучасної Росії як фашистської держави не дає змоги повною мірою розкрити особливості російського політичного режиму. Тому слово «рашизм», на її думку, є більш доречним, адже дає змогу показати, що Україна та весь світ має справу із особливим російським варіантом ідеології винищення. Тому, резюмує дослідниця, термін «рашизм» більш конкретний та більш корисний [9].

На думку дослідниці, рашизм є формою колоніалізму (або ж формою «гіперімперіалізму»). Рашизм передбачає, що російська держава вважає себе вищою над іншими державами-сусідами. Тому Росія має право на знищення чи пригноблення інших народів за своїм бажанням. Відтак, резюмує американська дослідниця, ведучи мову про рашизм, ми маємо справу з імперською ідеологією, яка спрямована на геноцид та винищення [9].

На думку вітчизняного дослідника О. Панича, використання терміну «рашизм» більш доцільне, ніж апеляції до російського фашизму. Це пов'язано з тим фактом, що для Росії ідеологія відіграє функцію змінної маски. Відтак, сьогодні для Росії може бути притаманна одна ідеологія, завтра – інша. Незмінними залишаються лише мета і спосіб дій.

Йдеться насамперед про російський експансіонізм, який, на думку О. Панича, незмінний ще з 17 століття [10].

Вітчизняна дослідниця І. Павленко наголошує на хибності отождіння рашизму та путінізму, вважаючи, що в сучасній Російській Федерації функціонує саме рашизм. На її думку, навіть коли в майбутньому В. Путіна не буде, рашизм в Росії залишиться. Оскільки прихід В. Путіна до влади в Росії є логічним наслідком всіх процесів, які відбувалися після розпаду СРСР, а не причиною теперішніх дій з боку Росії [10].

Вітчизняний історик та колишній глава Українського інституту національної пам'яті В. В'ятрович вважає, що рашизм ідеологічно є близьким до фашизму / нацизму, тому трактує його як російський неофашизм. Водночас дослідник наголошує, що рашизм не є простим відображенням цих ідеологій та режимів, а містить низку власне російських особливостей: російське підґрунтя, російську культуру, російське унікальне оформлення [1].

Варто також зазначити, що не всі дослідники вважають використання терміну «рашизм» для позначення російської політичної ідеології та політичного режиму коректним та доцільним. Вітчизняний аналітик Р. Стеблівський наводить 2 основні аргументи противників використання терміну «рашизм»:

1. Використовуючи термін «рашизм», ми прирівнюємося до Росії, яка використовує терміни «фашизм» і «нацизм» для позначення своїх ворогів, у тому числі – й українців. Відтак у випадку позначення російського режиму терміном «нацизм», ми, на думку противників використання цього терміну, не можемо вийти за рамки лексики радянсько-російської пропаганди, залишаючи вітчизняний дискурс у тих самих рамках, з яких він намагається вирватись.

2. Використовуючи термін «рашизм», ми розвиваємо колективну відповідальність Росії за злочини в Україні. Йдеться про те, що у такому випадку винними у російських злочинах будуть не всі росіяни, а лише ті, хто сповідує ідеологію та цінності рашизму. А це, на думку противників використання терміну «рашизм», є хибною позицією, адже відповідальність за російську агресію проти України має лягти на всіх росіян [13].

Р. Стеблівський наводить свої контраргументи щодо згаданих позицій. У першому випадку він наголошує на тому, що політичний режим та політична ідеологія сучасної Росії реально наближені до фашизму. А використання російською пропагандою терміну «фашизм» для позначення ворога адресується насамперед внутрішньоросійській аудиторії.

А західна наука продовжує шукати прояви фашизму у світі, тому буде доцільно відкрити фашистську сутність сучасної Росії міжнародній спільноті. У другому випадку, на думку експерта, проблем теж немає, адже цілком логічно, що відповідальність за злочинну політику Росії мають нести всі громадяни: як ті, хто активно підтримував таку політику, так і ті, хто її мовчки толерував [13].

Висновки і перспективи подальших наукових досліджень. Підсумовуючи, слід зазначити, що в Росії на сучасному етапі сформувався політичний режим, для якого притаманний особливий радикалізм, який базується на специфічних історико-ментальних особливостях росіян. Відтак стає очевидним, що для позначення сучасного російського політичного режиму найбільш доречним вбачається використання окремого терміну «рашизм». Він побудований на антигуманних та антидемократичних засадах, набуває крайніх форм та характеризується експансіонізмом і жорстокістю до інших народів. Крім того, рашизм базується на певних ідеологічних засадах, вивчення яких вбачається перспективним напрямком для наших подальших наукових досліджень.

Література

1. В'ятрович В. Що таке рашизм? Про ідеологію Кремля. *New voice*. 26 травня 2022. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/za-shcho-voyuye-putin-v-ukrajini-rashizm-istoriya-ostanni-novini-50245210.html>
2. Гарін І. Чому рашизм страшніший за фашизм. *New voice*. 2015. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/-64903.html>
3. Дем'яненко Б., Дем'яненко В. «Путінізм» як різновид авторитарного політичного режиму. *Наукові записки*. 2018. Вип. 2 (94). С. 241–257.
4. Дем'янчук Ю. Український погляд на «рашизм» в історичному ракурсі. *Історичні студії*. 2014. Вип. 11/12. С. 115–124.
5. Зеленський дав пресконференцію в метро. Про покарання для Путіна і умови для переговорів. *BBC News Україна*. 23 квітня 2022 р. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61204427>
6. Коваль І., Кислюк Л. Рашизм як генеза путінізму. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2022. Вип. 42. С. 239–245.
7. Кривдик О. Рашизм. Українська правда. 10 травня 2010 р. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2010/05/18/5050708/>
8. Мараєв В., Білик Ю. Рашизм, або чому росіяни – нові нацисти. *Вокс Україна*. 23 березня 2022 р. URL: <https://voxukraine.org/rashyzm-abo-chomu-rosiyany-novi-natsysty>
9. Морфінов С. «Рашизм»: історія «російського фашизму» від теорій Дугіна до ідеології «Брата-2». *BBC News Україна*. 1 жовтня 2022 р. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63072100>

10. Печерський А. Що таке насправді рашизм і як його перемогти: думки експертів. *АрміяInform*. 17 травня 2023 р. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/05/17/shho-take-naspravdi-rashyzm-i-yak-jogo-peremogty-dumky-ekspertiv/>

11. Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненавистницьких: Заява Верховної Ради України. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. 2 травня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3078-IX#Text>

12. Романюк А. Поняття та характеристики рашизму: історіографія проблеми. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2024. № 1 (60). С. 133–143.

13. Стеблівський Р. «Рашизм»: сучасний російський фашизм? *Школа політичної аналітики НаУКМА*. 4 серпня 2022 р. URL: <https://spa.ukma.edu.ua/analytics/rashyzm-suchasnyy-rosiysky-fashyzm/>

14. Хан С. Рашизм як політична ідеологія та соціальна практика в сучасній Російській Федерації. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 51. С. 83–889.

15. Якубова Л. Рашизм: звір з безодні. *Локальна історія*. 11 жовтня 2023 р. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/chitanka/rashizm-zvir-z-bezodni-urivok-z-knizhki-larisi-iakubovoyi/>

16. Motyl A. Putin's Russia as a fascist political system. *Communist and Post-Communist Studies*. 2016. Vol. 30. P. 1–12.

17. Snyder T. The War in Ukraine Has Unleashed a New Word. In a creative play on three different languages, Ukrainians identify an enemy: «ruscism». *The New York Times Magazine*. 22.04.2022. URL: <https://www.nytimes.com/2022/04/22/magazine/ruscism-ukraine-russia-war.html>

Анотація

Бучин М. А. Суть та основні підходи до розуміння рашизму. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню актуальної політологічної проблематики – рашизму як явища, яке притаманне для політичної практики сучасної Російської Федерації. Розглянуто історичні етапи та особливості концептуалізації терміну «рашизм». Показано, що різні науковці, експерти та діячі для позначення російської ідеології та політичної практики сучасної Росії використовували різні поняття: «русизм», «путінізм», «новий російський націоналізм», «фашизм», «нацизм» тощо. Підкреслено, що в останні десятиліття спостерігається тенденція до більш активного використання у науковій та аналітичній літературі для характеристики сучасного політичного режиму Російської Федерації терміну «рашизм». Показано, що згадана тенденція посилюється після повномасштабної російської агресії проти України у 2022 р. У цей час термін «рашизм» почав вживатися не лише

у вітчизняній, але й у західній політичній науці; його почали активно використовувати українські політики, експерти та журналісти у своїх виступах та промовах; термін «рашизм» став складовою лексики пересічних українських громадян та був юридично закріплений в українському законодавстві. Підкреслено, що не всі дослідники погоджуються із доцільністю та необхідністю використання терміну «рашизм» для позначення російської політичної практики. Наголошено на тому, що зважаючи на домінуючу позицію більшості фахівців та дослідників, а також погоджуючись із тим, що політичний режим сучасної Росії має свою яскраво виражену радикальну специфіку, все ж доцільним вбачається використання терміну «рашизм» для характеристики політичної системи Російської Федерації на сучасному етапі.

Ключові слова: рашизм, путінізм, політичний режим, політична ідеологія, «руський мір», експансіонізм, фашизм, нацизм, Російська Федерація.

Summary

Buchyn M. A. The essence and main approaches to understanding rashism. – Article.

The article is devoted to the study of the current political science issue – rashism as a phenomenon inherent in the political practice of the modern Russian Federation. The historical stages and features of the conceptualization of the term “rashism” are considered. It is shown that various scientists, experts and figures used different concepts to designate the Russian ideology and political practice of modern Russia: “Rusism”, “Putinism”, “new Russian nationalism”, “fascism”, “Nazism”, etc. It is emphasized that in recent decades there has been a trend towards more active use of the term “rashism” in the scientific and analytical literature to characterize the modern political regime of the Russian Federation. It is shown that the aforementioned trend intensified after the full-scale Russian aggression against Ukraine in 2022. At this time, the term “rashism” began to be used not only in domestic, but also in Western political science; it began to be actively used by Ukrainian politicians, experts and journalists in their speeches; the term «rashism» became part of the vocabulary of ordinary Ukrainian citizens and was legally enshrined in Ukrainian legislation. It is emphasized that not all researchers agree with the appropriateness and necessity of using the term «rashism» to designate Russian political practice. It is emphasized that, given the dominant position of the majority of specialists and researchers, as well as agreeing that the political regime of modern Russia has its own clearly expressed radical specificity, it is still considered appropriate to use the term «rashism» to characterize the political system of the Russian Federation at the present stage.

Key words: rashism, Putinism, political regime, political ideology, «Russian world», expansionism, fascism, Nazism, Russian Federation.

Дата надходження статті: 28.10.2025

Дата прийняття статті: 13.11.2025

Опубліковано: 15.12.2025